

ks. Marcin Szydłowski

 <https://orcid.org/0009-0005-1827-9892>

Podstawy nauki o prawie naturalnym w nauczaniu papieży Benedykta XVI i Franciszka

Nauczanie Kościoła katolickiego jest skierowane nie tylko do ludzi wierzących, ale ma także znaczenie ewangelizacyjne. Zgodnie z poleceniem Chrystusa wspólnota wierzących chce dotrzeć z nauczaniem również do tych, którzy nie utożsamiają się z wartościami chrześcijańskimi. W takiej sytuacji trzeba odnaleźć wspólny fundament, który mógłby posłużyć jako podstawa do wzajemnego rozumienia. Kościół jest przekonany, że istnieją wspólne wartości obowiązujące każdego człowieka, wynikające z jego ludzkiej natury – nazywamy je prawem naturalnym. Te właśnie wskazania, które każdy człowiek może odczytać światłem swego umysłu, obok prawd wypływających z Bożego objawienia Kościół przyjmuje za obowiązujące.

Ma to odzwierciedlenie także w prawie wspólnoty Kościoła. Wśród materialnych źródeł prawa kanonicznego możemy bowiem wyróżnić dwa rodzaje prawa Bożego: prawo naturalne oraz pozytywne¹. Chociaż obowiązujący kodeks prawa kanonicznego² nie opisuje wprost pochodzenia obowiązujących w nim norm, to jednak kan. 199 KPK 1983, stanowiący, że ustawy z prawa Bożego nie ulegają przedawnieniu, dokonuje rozróżnienia tego prawa na prawo pozytywne i naturalne. Kodeks powołuje się na prawo naturalne jako źródło istnienia przeszkód małżeńskich (kan. 1163 i 1165 KPK), a także gdy stanowi o prawie do rozporządzania dobrami materialnymi przez wspólnotę Kościoła (kan. 1259 i 1299 KPK).

¹ Por. J. Krukowski, *Prawo naturalne jako źródło prawa kanonicznego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 6 (1978), s. 15–26. Problem relacji prawa naturalnego i stanowionego opisuje także Tomasz Gałkowski. Zob. T. Gałkowski, *Prawo naturalne fundamentem każdego prawa?*, „Annales Canonici” 7 (2011), s. 5–17, <https://doi.org/10.15633/ac.0701>.

² Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022 [dalej: KPK 1983].

Temat prawa naturalnego podejmowany jest jednak nie tylko w dokumentach prawnych. Sięgając do nauczania zwyczajnego papieży Benedykta XVI i Franciszka, można zauważyć, że wielokrotnie odwoływali się oni do wartości zawartych w prawie naturalnym. Celem niniejszego artykułu jest próba wydobywania najważniejszych fragmentów nauczania tych dwóch papieży, w których odwołują się oni do prawa naturalnego, i scharakteryzowanie koncepcji tego prawa, która się z ich nauczania wyłania. Na tej podstawie spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, czy według papieży normy wypływające z prawa naturalnego mogą stać się podstawą do podejmowania dialogu z niechrześcijanami. Podstawowym materiałem badawczym w niniejszym artykule są dwa rodzaje dokumentów papieskich – encykliki i adhortacje apostołskie. Wybrano je, ponieważ mają one szczególny charakter: encykliki to orędzia ojca świętego skierowane do ludzi wierzących (w ostatnich czasach niekiedy i do szerszego grona adresatów), a adhortacje apostolskie są dokumentami powstałymi wskutek obrad synodów biskupów – zebrań pasterzy Kościoła w celu udzielenia pomocy papieżowi i podkreślenia łączności z nim.

Benedykt XVI jest autorem trzech encyklik i czterech adhortacji apostołskich, a Franciszek napisał cztery encykliki i siedem adhortacji. Są to dokumenty poruszające różne tematy: od rozważań na temat cnót boskich przez tematy społeczne, ekologiczne po nauczanie na temat głoszenia Ewangelii czy małżeństwa. Nauczanie papieży o prawie naturalnym zostanie podzielone na trzy części. Najpierw zostaną wskazane fragmenty z dokumentów opisujące pochodzenie prawa naturalnego, następnie przedstawiony będzie sposób odczytywania jego treści, a na zakończenie wskazane przykłady norm, które zawierają się w prawie zapisanym w ludzkiej naturze, a które przypomniał papież Benedykt XVI i Franciszek.

1. Pochodzenie prawa naturalnego

Kościół naucza o Boskim pochodzeniu prawa naturalnego. Papież Franciszek w encyklice *Lumen fidei* opisuje doświadczenie Abrahama: „W głosie, który zwraca się do Abrahama, rozpoznaje on głębokie wezwanie, od zawsze wpisane w jego wnętrzu. [...] Bóg proszący Abrahama, by całkowicie Mu się powierzył, objawia się jako źródło, od którego pochodzi wszelkie życie”³. Abraham zanim otrzymał słowo Boga, uświadamiał więc sobie istnienie kogoś, kto dał światu początek istnienia.

3 Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, 29.06.2013, nr 11.

Teologia odróżnia istnienie objawienia teologicznego od objawienia naturalnego, które polega na poznaniu Boga poprzez obserwację otaczającego go świata⁴. Abraham w głosie Boga odkrywa więc wezwanie zapisane już wcześniej przez Stwórcę w ludzkich sercach od stworzenia pierwszego człowieka.

Benedykt XVI dotyka pewnego konkretnego aspektu początków istnienia człowieka: w świetle biblijnego obrazu stworzenia zwraca uwagę na istnienie praw wpisanych w jego serce. Księga Rodzaju ukazuje istotę ludzką jako „stworzoną na obraz i podobieństwo Boże” – człowiek posiada bowiem wolę i rozum⁵. Obdarzony tymi władzami odkrywa w sobie wezwanie, by czynić dobro, a unikać zła. Ten wewnętrzny nakaz obecny w sercach ludzi wszystkich kultur nazywany jest właśnie „prawem naturalnym”⁶.

Papież Franciszek jest autorem dwóch dokumentów, które są nazywane ekologicznymi⁷. Zwraca w nich uwagę, że świat nie jest dziełem przypadku, lecz uporządkowanym systemem, w którym każdy byt posiada swoje przeznaczenie. Píše do ludzi żyjących w XXI wieku, którzy wiedzą, że o przyrodę należy dbać. Ojciec święty przez analogię zwraca więc uwagę, że w świecie wartości można mówić o „degradacji moralnej”, która ma miejsce wtedy, gdy nie szanujemy praw moralnych zapisanych w naszym sercu⁸.

Należy tu wspomnieć o pewnej ważnej różnicy. Otóż musimy pamiętać, że pojęcie „natura” w odniesieniu do człowieka oznacza jedność duszy i ciała. W tym kontekście gdy mówimy o prawie naturalnym, nie chodzi nam o prawa przyrody, którym podlegamy jako istoty cielesne. „Naturalne» dla człowieka jest to, co jest

4 Ta nauka jest oparta na dwóch fragmentach Pisma Świętego pochodzących z Księgi Mądrości oraz Listu św. Pawła do Rzymian, a została zdefiniowana w 1870 roku przez Sobór Watykański I w Konstytucji dogmatycznej o wierze katolickiej *Dei Filius* jako dogmat wiary. Zob. Mdr 13, 1–9; Rz 1, 18–22; Concilium Vaticanum Primum, *Constitutio dogmatica Dei Filius*, 24.04.1870, „Acta Sanctae Sedis” 5 (1969–1970), s. 484; J. Majewski, *Wprowadzenie do teologii dogmatycznej*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, t. 1, Warszawa 2005, s. 59; J. Szymik, *Traktat o Bogu Jedynym*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, s. 62–74.

5 Por. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, 30.09.2010, nr 9.

6 Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: nowe spojrzenie na prawo naturalne*, tłum. R. Kiełtyka, Kraków 2010, 39.

7 Franciszek, Encylika *Laudato si'*, 24.05.2015; Franciszek, Adhortacja apostolska *Laudate Deum*, 04.10.2023.

8 Por. Franciszek, Encylika *Laudato si'*, nr 5–6; Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, 19.03.2016, nr 56. O argumentacji z prawa naturalnego zawartej w encyklice *Laudato si'* pisze Piotr Kroczeek. Zob. P. Kroczeek, *Encyklika Franciszka „Laudato si'” w perspektywie prawnej*, „Studia Oecumenica” 15 (2015), s. 57n, <https://doi.org/10.25167/so.3301>.

zgodne z jego rozumem”⁹. Człowiek w swoim postępowaniu w rozumny sposób odczytuje zamysł Bożej opatrności¹⁰. Święty Tomasz z Akwinu bardzo zwięźle określił prawo naturalne jako „uczestniczenie rozumnej natury człowieka w odwiecznym prawie Bożym”¹¹, bowiem w świecie stworzonym przez Boga różnimy się od innych stworzeń – jesteśmy istotami wolnymi i rozumnymi, i w taki też sposób uczestniczymy w odczytaniu praw, które dał nam Bóg¹².

Franciszek, cytując słowa Jana Pawła II, przypomniał w encyklice *Laudato si'*, że zdolność do odczytywania norm prawa naturalnego wiąże się także z odpowiedzialnością: „Nie tylko ziemia została dana człowiekowi przez Boga, aby używał jej z poszanowaniem pierwotnie zamierzonego dobra, dla którego została mu ona dana, ale również człowiek jest dla siebie samego darem otrzymanym od Boga i dlatego musi respektować naturalną i moralną strukturę, w jaką został wyposażony”¹³. Jego poprzednik zaznaczył natomiast, że wolność polega na odkrywaniu i poszukiwaniu dobra¹⁴ i zachęcał, by we współczesnym świecie każde społeczeństwo pozostawało wierne temu, „co w ich tradycjach jest prawdziwie ludzkie”¹⁵.

Papież Franciszek nazwał prawo naturalne „darem Boga wskazującym drogę”¹⁶. By z tego „daru” skorzystać i dać mu się poprowadzić, trzeba jednak poszukać norm w nim zapisanych.

9 Z. Grocholewski, *Refleksje na temat prawa*, tłum. K. Stopa, Kraków 2009, s. 32. Warto w tym miejscu zauważyć, że słowo „natura” było i jest różnorako rozumiane. Także w języku potocznym może oznaczać np. otaczającą nas przyrodę, charakterystyczne cechy jakiegoś przedmiotu czy nawet charakter człowieka. Analizy tego pojęcia na gruncie filozoficznym dokonał Włodzimierz Dłubacz. Por. W. Dłubacz, *Natura czy naturalizm?*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek, Lublin 2006, s. 205–222.

10 Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*, nr 33.

11 „Lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura” (*S. Thomae Aquinatis opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. 7: *Prima secundae Summae theologiae*, Romae 1892 [dalej: *STh* I–II], q. 91, a. 2).

12 „Ludzie, ponieważ są inteligentnymi i rozumnymi stworzeniami, uczestniczą w sposób czynny w prawie wiecznym, i to ich czynne oraz rozumne uczestnictwo jest dokładnie tym, co nazywa się prawem naturalnym” (W. May, *Introduction to moral theology*, Huntington 2003, s. 73 [tłum. M. S.]).

13 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 115; Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, 01.05.1991, nr 38.

14 Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.09.2009, nr 68.

15 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 59.

16 Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 295.

2. Odczytywanie norm prawa naturalnego

By dotrzeć do treści prawa naturalnego, należy najpierw zauważyć, że prawda jest uprzednia wobec nas, a nasz rozum jej nie wytwarza, ale ją odkrywa. Benedykt XVI w encyklice *Caritas in veritate* odwołuje się do następującego spostrzeżenia biskupa Hippony: „Prawda, która jest darem w takim samym stopniu co miłość, jest większa od nas, jak naucza św. Augustyn. Także prawda o nas samych, o sumieniu każdego z nas, w pierwszym rzędzie jest nam *dana*. Istotnie, w każdym procesie poznawczym prawda nie jest czymś, co tworzymy, lecz zawsze tym, czego szukamy albo – lepiej – co otrzymujemy. Ona to, podobnie jak miłość, «nie rodzi się z myśli i woli człowieka, ale w pewien sposób mu się narzuca»¹⁷. W doświadczeniu odkrywania prawdy ojciec święty Benedykt XVI dostrzega też „blask stwórczego Rozumu”, który nadał światu pewne prawa nim rządzące, a fakt, że potrafimy je odczytywać, według papieża „wskazuje na wielkość człowieka”¹⁸.

W jaki sposób dokonuje się odczytywanie norm prawa naturalnego? Odpowiedź na to pytanie przedstawił św. Tomasz w *Sumie teologicznej*, który na podstawie nauki Ulpiana opisał istnienie tzw. inklinacji naturalnych (łac. *inclinationes naturales*)¹⁹. Wyróżnia ich trzy rodzaje. Pierwsza grupa skłonności to dążenie do zachowania swojego życia. Drugi rodzaj inklinacji odpowiada za przekazywanie życia, a trzeci za rozwój osobowości i życie w społeczeństwie²⁰. Pierwsza grupa inklinacji przynależy wszystkim bytom, dążenie do przekazywania życia charakteryzuje człowieka i zwierzęta, natomiast ostatnia grupa skłonności jest specyfiką człowieka²¹. Oznacza to, że ludzie posiadają „naturalną” skłonność do odkrywania prawdy o dobru i złu. Dokonuje się ono właśnie dzięki działaniu rozumu praktycznego.

Należy zauważyć, że zadaniem rozumu praktycznego jest aplikowanie zasad prawa moralnego do konkretnych sytuacji naszego życia. Kształtowane są wtedy normy

¹⁷ Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 34.

¹⁸ Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 75.

¹⁹ STh I-II, q. 94, a. 2. Szeroko naukę św. Tomasza o naturalnych skłonnościach człowieka przedstawił Mieczysław Krąpiec. Zob. M. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1993, s. 208–218.

²⁰ Por. A. Szostek, *Natura, rozum, wolność*, Rzym 1990, s. 32; J. Merecki, *Spór o prawo naturalne*, Lublin 2001, s. 14.

²¹ Należy w tym miejscu zauważyć, że nie można utożsamiać tych skłonności z instynktem. Tym, co wyróżnia człowieka, jest rozumność człowieka, i w tej perspektywie należy spoglądać także na dwa pierwsze rodzaje inklinacji. Pozwala to uchronić się przed popełnieniem tzw. błędu naturalistycznego, nadającego wartość normatywną naturze biologicznej człowieka. Por. A. Szostek, *Prawo naturalne jako podstawa działania człowieka*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, s. 48–51.

szczegółowe w oparciu o podstawowe zasady prawa moralnego. Takiego działania nie należy jednak utożsamiać ze subiektywnym sądem, ponieważ jest to działanie racjonalne – staje się ono wyrazem normy obiektywnej, wpisanej w nasze serce przez Boga²². Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia*, cytując Międzynarodową Komisję Teologiczną, opisuje to działanie rozumu praktycznego takimi słowami: „Prawo naturalne nie może być przedstawiane jako zbiór już ustanowionych reguł, które narzucają się *a priori* moralnemu podmiotowi, ale jest źródłem inspiracji dla jego wybitnie osobistych zabiegów w podejmowaniu decyzji”²³.

W tym samym dokumencie ojciec święty opisał trudności, z jakimi boryka się człowiek pragnący dotrzeć do norm zapisanych w prawie naturalnym. Przy okazji opisywania sposobów rozeznawania przez duszpasterzy sytuacji ludzi żyjących w związkach niesakramentalnych nawiązał on do nauki św. Tomasza z Akwinu i przypomniał, że im bardziej szczegółowe są wskazówki rozumu praktycznego, tym łatwiej jest popełnić błąd w ocenie rzeczywistości: „Im bardziej schodzi się w szczegóły, tym więcej mnoży się sposobów uchybienia”²⁴.

Ponieważ działanie rozumu praktycznego ma charakter twórczy i w każdej konkretnej sytuacji podpowiada, jak wcielić w życie zasadę „czyń dobro”, niemożliwe jest sformułowanie katalogu wszystkich przepisów prawa naturalnego. Choć okoliczności, w jakich się znajdują się dwie osoby, mogą być podobne, to jednak zawsze będą zachodzić pomiędzy nimi jakieś różnice. I w takiej sytuacji możemy odnieść się do wskazań naszego sumienia, lecz ojciec święty Benedykt XVI przypominał, że aby „rozum mógł funkcjonować uczciwie, musi być stale oczyszczany”²⁵.

W tym kontekście należy też przypomnieć, że błąd w rozeznaniu konkretnej sytuacji, w której znajduje się człowiek, nie jest jedynym, który można popełnić podczas odczytywania norm prawa naturalnego. Innym niebezpieczeństwem dostrzeżonym przez Benedykta XVI są nieprawidłowości pojawiające się wtedy, gdy

²² O odniesieniu sumienia do prawa naturalnego pisał więcej papież Jan Paweł II w encyklice *Veritatis splendor*. Zob. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993, nr 32, 60. Analizy tej części nauczania papieża dokonuje w swoim artykule Paweł Góralczyk. Zob. P. Góralczyk, *Prawo moralne a sumienie w encyklice „Veritatis splendor”*, „Studia Theologica Varsaviensia” 32 (1994) nr 1, s. 39–48.

²³ Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 305; Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*, nr 59.

²⁴ Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 304. Papież odwołuje się w tym miejscu do następującej części *Sumy teologicznej*: STh I–II, q. 94, a. 4.

²⁵ Benedykt XVI zaleca m.in. formowanie sumienia przez wsłuchiwanie się w głos społecznej nauki Kościoła. Zob. Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005, nr 28.

ludzie różnych kultur spotykają się ze sobą²⁶. Jest to wskazówka o tyle dziś aktualna, że w sytuacji globalnej wioski nie jest ona doświadczeniem tylko wybranych członków społeczeństw.

Mówiąc o odczytywaniu norm prawa naturalnego przez rozum praktyczny, należy także wspomnieć o ważnym spostrzeżeniu uczynionym przez Benedykta XVI i Franciszka. Zauważają oni, że prawo naturalne nie może rozwiązać wszystkich sytuacji naszego życia. Światłem w dotarciu do prawa danego przez Boga jest też Objawienie. Opisuując postulat Nietzschego, by odrzucić wiarę jako przeciwną prawdzie, Franciszek przedstawia następujące doświadczenie: „Stopniowo dostrzegano jednak, że światło autonomicznego rozumu nie potrafi wystarczająco rozjaśnić przyszłości; w końcu kryje się ona w mroku i pozostawia człowieka z lękiem przed nieznanym”²⁷.

Powyższą prawdę o potrzebie wiary w życiu człowieka, który chce w pełni poznać wymagania moralne, przypomina także *Katechizm Kościoła katolickiego*²⁸. Kościół przypomina, że Objawienie pozwala nam w pełni poznać treść norm zawartych w prawie naturalnym. Równocześnie jednak Kościół nie rezygnuje z tego, by w swoim nauczaniu odwoływać się do norm obowiązujących i możliwych do odkrycia dla każdego człowieka, bowiem mogą stać się nicią porozumienia z niechrześcijanami. By jednak podjąć ten dialog, należy sprecyzować, jakie przepisy zawarte są w prawie naturalnym.

3. Treść prawa naturalnego

W encyklice *Verbum Domini* Benedykt XVI przypomina pierwszą i podstawową zasadę prawa naturalnego – wezwanie, aby czynić dobro, a unikać zła²⁹. Wrodzona dyspozycja wzywająca do czynienia dobra nazywana jest „synderezą” i według świętego Tomasza z Akwinu w niej zawarte są wszystkie inne bardziej szczegółowe

²⁶ Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 26. W swoim przesłaniu papież nawiązuje w tym miejscu do nauczania swojego poprzednika na Stolicy Piotrowej o relacjach pomiędzy wolnością a naturą. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, nr 33, 46, 51.

²⁷ Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, nr 3.

²⁸ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002, nr 1960.

²⁹ Por. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, nr 9. Papież w tym miejscu przypomina nauczanie zawarte w dokumencie Międzynarodowej Komisji Teologicznej. Zob. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*, nr 39.

normy prawa naturalnego³⁰. Dokumenty papieskie odnajdują w Bogu źródło naszej natury dążącej do dobra i odkrywającej swe szczęście w relacji z drugą osobą, ale równocześnie ukazują, że nie tylko wiara jest drogą do odkrycia tych pragnień, lecz że zostały one wpisane w serce i umysł każdego człowieka i mogą być odkrywane przy pomocy rozumu praktycznego³¹.

Warto w tym miejscu zauważyć, że wiele z tych norm, które można odkryć przy pomocy rozumu praktycznego, znajduje się także w Objawieniu. Doktor Anielski twierdzi na przykład, że przepisy prawa naturalnego są zawarte w Dekalogu „tak, jak zasady zawierają się w najbliższych wnioskach”³². Jako normę wypływającą z prawa naturalnego wskazuje się czasem tzw. złotą zasadę, zapisaną w Ewangelii według św. Mateusza: „Wszystko więc, co byście chcieli, żeby wam ludzie czynili, i wy im czyńcie!” (Mt 7, 12), którą papież Franciszek łączy też z czynieniem miłosierdzia³³. *Katechizm Kościoła katolickiego* wskazuje na jedność prawa moralnego, które „wyraża się w różnych formach” jako prawo naturalne, objawione oraz prawa cywilne i kościelne³⁴. Z tego też powodu, gdy w dokumentach papieskich odnajdujemy fragmenty wskazujące na konkretne normy prawa naturalnego, często są to te same przepisy, które znane są także z prawa objawionego.

Wśród treści zawartych w prawie naturalnym, o których wspominają papieskie dokumenty, szczególne miejsce posiadają podstawowe prawa człowieka³⁵. W adhortacji *Sacramentum caritatis* Benedykt XVI, pisząc o tzw. eucharystycznej spójności, wezwał katolickich polityków i pełniących funkcje społeczne do podejmowania decyzji z poszanowaniem wartości niepodlegających negocjacji, „takich jak szacunek i obrona ludzkiego życia od poczęcia aż do naturalnej śmierci, jak rodzina oparta na małżeństwie mężczyzny i kobiety, wychowywanie dzieci oraz promocja

³⁰ Por. StH I–II, q. 94. W polskim przekładzie *Sumy teologicznej* autorstwa S. Bełcha łaciński termin *synderesis* został przetłumaczony jako „praszumienie”.

³¹ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 1, 75; por. Benedykt XVI, Adhortacja apostołska *Verbum Domini*, nr 9.

³² StH I–II, q. 100, 3. Próby opisanie relacji pomiędzy przykazaniami zawartymi w Dekalogu a przepisami prawa naturalnego podjął się Andrzej Maryniarczyk. Zob. A. Maryniarczyk, *Dekalog a prawo naturalne*, „Człowiek w Kulturze” 3 (1994), s. 133–150.

³³ Por. Franciszek, Adhortacja apostołska *Gaudete et exsultate*, 19.03.2018, nr 80.

³⁴ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, nr 1952.

³⁵ Więcej na ten temat można znaleźć w artykule Pawła Kusiaka. Zob. P. Kusiak, *Prawa człowieka w refleksji Benedykta XVI*, „Przegląd Religioznawczy” (2016) nr 3, s. 17–25.

dobra wspólnego we wszystkich jego formach”³⁶. Papież w tym miejscu nazwał te wartości fundamentalnymi.

W innym miejscu, w adhortacji o Kościele na Bliskim Wschodzie, ojciec święty Benedykt XVI opisuje sytuację chrześcijan żyjących w tym regionie. Przypomina, że wyznawcy Chrystusa uczestniczyli w budowie tamtejszego społeczeństwa i walczyli o wartości, które nie tylko wypływają z ich wiary, ale których źródłem jest również poczucie godności każdego człowieka: „[...] chrześcijanie wybudowali szkoły, szpitale i różnego rodzaju instytucje, do których przyjmowani są wszyscy bez jakiegokolwiek dyskryminacji (por. Mt 25, 31nn). Z tych właśnie powodów chrześcijanie zwracają szczególną uwagę na podstawowe prawa człowieka. Niesłuszne jest zatem twierdzenie, jakoby prawa te były jedynie chrześcijańskimi prawami człowieka. Są one po prostu prawami, których domaga się godność każdego człowieka i każdego obywatela, niezależnie od jego pochodzenia, przekonań religijnych i wyborów politycznych”³⁷. Papież Franciszek poparł te twierdzenia w encyklice *Fratelli tutti*, zwracając uwagę, że

Każde istnienie ludzkie ma prawo do godnego życia i do integralnego rozwoju, a tego podstawowego prawa nie może odmówić mu żadne państwo. Posiada je każdy, nawet jeśli jest mało skuteczny, nawet jeśli urodził się lub wychował z ograniczeniami; w rzeczywistości nie podważa to jego ogromnej godności jako osoby ludzkiej, opierającej się nie na okolicznościach, ale na wartości jego istnienia³⁸.

W tym samym dokumencie ojciec święty przypomina o prawie do własności prywatnej, która wypływa z zasady powszechnego przeznaczenia dóbr stworzonych. Naucza za Janem Pawłem II, że Bóg dał ziemię wszystkim ludziom, nie wykluczając żadnego człowieka: „Zasada wspólnego używania dóbr stworzonych przez wszystkich jest «pierwszą zasadą całego porządku społeczno-etycznego» i jest to prawo naturalne, pierwotne i pierwszorzędne”³⁹. W tym fragmencie nauczania Franciszek wprost odwołuje się do tego, że źródłem tej normy jest prawo naturalne.

³⁶ Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007, nr 83.

³⁷ Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Medio Oriente*, 14.09.2012, nr 25.

³⁸ Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, 03.10.2020, nr 107.

³⁹ Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, 120. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, 14.09.1981, nr 19.

Do pełnej realizacji swojej osoby człowiek potrzebuje nie tylko zaspokojenia dóbr materialnych, ale i budowania więzi z innymi. Istnieje też pewien szczególny, a zarazem podstawowy rodzaj relacji, który jest wpisany w naturę człowieka – małżeństwo. Według papieża Franciszka istota małżeństwa „jest zakorzeniona w samej naturze osoby ludzkiej oraz jej charakterze społecznym”⁴⁰. Istotnie „instytucja małżeństwa występuje praktycznie w każdej kulturze od najdawniejszych czasów”⁴¹ i chociaż została zamknięta w ramach prawnych, zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak i kościelnego, to jednak nauczanie Kościoła wciąż przypomina o jej naturalnym pochodzeniu.

Kolejną wartością chronioną przez prawo naturalne jest życie ludzkie. Rozum praktyczny formułuje konkretne wymagania, które to prawo zabezpieczają. Jednym z nich jest na przykład coś, co dla Europejczyków wydaje się niezauważalne: dostęp do pożywienia i wody. Zarówno Benedykt XVI, jak i Franciszek przypomnieli o tym, że obowiązek ich zapewnienia wynika z nakazu szacunku wobec ludzkiego życia: „Prawo do wyżywienia i do wody odgrywa ważną rolę w uzyskaniu innych praw, poczynając przede wszystkim od podstawowego prawa do życia”⁴². „Ten świat ma poważny dług społeczny wobec ubogich, którzy nie mają dostępu do wody pitnej, gdyż jest to odmawianie im prawa do życia zakorzenionego w ich niezbywalnej godności”⁴³.

Z prawem do życia wiąże się również prawo do pracy, na co zwraca uwagę Benedykt XVI. Według papieża praca ma nie tylko zapewnić sprawiedliwą zapłatę zapewniającą warunki utrzymania pracownika i jego rodziny oraz prawo do emerytury, lecz także stanowić miejsce, w którym w pełni realizuje się godność człowieka jako osoby wolnej. Szacunek wobec pracownika przejawia się m.in. w braku jakiejkolwiek dyskryminacji, w zgodzie na organizowanie się, pozostawieniu przestrzeni wolności, która pozwala na pielęgnowanie więzi z Bogiem i ludźmi⁴⁴.

⁴⁰ Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 131.

⁴¹ S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095 n. 3*, Lublin 2009, s. 6.

⁴² Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 27. W tym fragmencie papież odwołuje się do swojej wypowiedzi, w której przypominał o problemie głodu i wzywał do jego rozwiązywania. Por. Benedictus PP. XVI, *Nuntius recurrente Internationali Die Alimonie dicato 2007*, 04.10.2007, „Acta Apostolicæ Sedis” 99 (2007), s. 933–935.

⁴³ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 30.

⁴⁴ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 62–63.

W swych dokumentach papież zwracają ponadto uwagę na problemy, które mogą wynikać z braku dążenia człowieka do integralnego rozwoju swojej istoty. W adhortacji apostolskiej *Africae munus* Benedykt XVI zauważa, że aby rozwiązać problem AIDS, nie wystarczy tylko opieka lekarska i medyczna. Ojciec święty wzywa do tego, aby ludzie zmienili swoje zachowanie na bardziej etyczne, co w tym konkretnym przypadku oznacza powściągliwość seksualną i wierność w małżeństwie. Papież przekonuje, że i te wartości wyrastają na gruncie „antropologii zakorzenionej w prawie naturalnym”⁴⁵.

Oczywiście powyższy wybór nie wyczerpuje treści norm zawartych w prawie naturalnym. Nie da się stworzyć takiego katalogu. Tak jak rozum praktyczny w konkretnych sytuacjach poszukuje sposobów ich przeżycia zgodnych z prawem naturalnym, tak i papież odwołują się do prawa naturalnego w uzasadnianiu konkretnych dylematów moralnych.

Zakończenie

Analizując fragmenty nauczania Benedykta XVI i Franciszka, możemy zauważyć, że odwołują się oni wielokrotnie do wartości „zapisanych” w prawie naturalnym⁴⁶. Chociaż żaden z dokumentów papieskich nie jest systematycznym wykładem na temat prawa wpisanego w ludzką naturę, to jednak argumentacja oparta na wartościach odkrywanych przez rozum praktyczny pełni ważną rolę w ich nauczaniu. Jak to zostało przedstawione powyżej, analiza encyklik i adhortacji pozwala opisać, jak Kościół rozumie pochodzenie oraz odczytywanie norm, które Bóg zapisał w ludzkiej naturze. Szczególnie jednak istotne jest to, że Benedykt XVI i Franciszek wydobywają konkretne przykłady przepisów zawartych w tym prawie, a sposób argumentacji odwołujący się nie do Objawienia, lecz do zasad odkrywanych przed rozum ludzki sprawia, że wskazują oni na powszechność obowiązywania tych norm oraz możliwość ich odkrycia, zrozumienia i przyjęcia przez każdego człowieka, także niewierzącego. Taki sposób prowadzenia argumentacji może otwierać pole

45 Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Africae munus*, 19.11.2011, nr 72.

46 Ewa Kozerska formułuje następujący wniosek: „[Franciszek] konsekwentnie za Jego poprzednikiem Benedyktem XVI, w dobie ponowoczesnego i wielokulturowego świata propaguje teorię praw naturalnych jako ponadczasowe, wspólne moralne dziedzictwo warunkujące oraz wyjaśniające ład życia jednostkowego, jak i społeczno-politycznego” (E. Kozerska, *Papież Franciszek o prawie*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 15 [2016] z. 2, s. 355, <https://doi.org/10.15290/mhi.2016.15.02.22>).

do dialogu z każdym człowiekiem: nie tylko głęboko wierzącym, ale także wątpiącym, wyznającym inną wiarę, a nawet niewierzącym. Papieskie nauczanie może też docierać w ten sposób do ludzi różnych kultur.

W tym miejscu należy zauważyć, że dokumenty papieskie próbują pośrednio wpłynąć również na stanowienie prawa. Nie chodzi jednak o oddziaływanie papieży na kształtowanie prawa kanonicznego, bo oczywiste jest, że sprawują oni najwyższą władzę w Kościele i mają bezpośredni wpływ na tworzenie prawa. Autorytet papieża jako przywódcy religijnego jednej z największych religii świata sprawia, że w nauczaniu papieskim można odnaleźć wskazania do tworzenia prawa cywilnego. Żyjemy w świecie dotkniętym indywidualizmem i przekonaniem o braku obiektywnych wartości, w którym istnieje tendencja do stanowienia prawa cywilnego wyłącznie w oparciu o przekonania ludzkie, np. w drodze demokratycznych wyborów. To właśnie nauczanie papieży może sprawić, że ludzie zaczną odkrywać, iż przepisy praw państwowych powinny także korespondować z prawem moralnym, które dotyczy każdego człowieka – nie tylko wierzącego. Wydaje się, że wartościowe byłoby przebadanie dokumentów papieskich w tym celu, by odkryć konkretne wskazania do stanowienia prawa cywilnego, zgodnego z normami zapisanymi w ludzkiej naturze.

ABSTRAKT

Podstawy nauki o prawie naturalnym w nauczaniu papieży Benedykta XVI i Franciszka

Jednym z źródeł prawa, zarówno kanonicznego, jak i cywilnego, jest prawo naturalne. Niniejszy artykuł jest próbą wydobywania nauki o prawie wpisanym w ludzką naturę, zawartej w encyklikach i adhortacjach apostolskich napisanych przez papieży Benedykta XVI oraz Franciszka. Współczesne nauczanie papieskie zawiera bowiem wiele informacji na temat rozumienia przez Kościół prawa naturalnego oraz sposobów jego odczytywania. Benedykt XVI i Franciszek wskazują też przykłady konkretnych norm odczytywanych przy pomocy rozumu praktycznego. Sposób argumentacji odwołujący się do prawa naturalnego może być fundamentem dialogu z niechrześcijanami i pośrednio może mieć także wpływ na stanowienie bardziej sprawiedliwego prawa cywilnego.

Słowa kluczowe: prawo naturalne, encykliki, adhortacje apostolskie, Benedykt XVI, Franciszek

ABSTRACT

Rudimental studies of natural law in the teachings of Popes Benedict XVI and Francis

One of the sources of law, both canonical and civil, is natural law. This article is an attempt to extract the teachings about the law inherent to human nature, contained in the encyclicals and apostolic exhortations written by Popes Benedict XVI and Francis. Contemporary papal teachings contain a lot of information about the Church's understanding of natural law and ways of interpreting it. Benedict XVI and Francis also point to examples of specific norms to be interpreted with the help of practical reason. The method of argumentation referring to natural law may be the foundation of dialogue with non-Christians and may indirectly influence the creation of fairer civil law.

Keywords: natural law, encyclicals, apostolic exhortations, Benedict XVI, Francis

BIBLIOGRAFIA

1. Benedictus PP. XVI, *Nuntius recurrente Internationali Die Alimoniae dicato* 2007, 04.10.2007, „Acta Apostolicæ Sedis” 99 (2007), s. 933–935.
2. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Africæ munus*, 19.11.2011.
3. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Medio Oriente*, 14.09.2012.
4. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007.
5. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, 30.09.2010.
6. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.09.2009.
7. Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005.
8. Concilium Vaticanum Primum, *Constitutio dogmatica Dei Filius*, 24.04.1870, „Acta Sanctæ Sedis” 5 (1869–1870), s. 481–493.
9. Dłubacz W., *Natura czy naturalizm?*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek, Lublin 2006, s. 205–222.
10. Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris lætitia*, 19.03.2016.
11. Franciszek, Adhortacja apostolska *Gaudete et exsultate*, 19.03.2018.
12. Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, 03.10.2020.
13. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 24.05.2015.

14. Franciszek, Encylika *Lumen fidei*, 29.06.2013.
15. Gałkowski T., *Prawo naturalne fundamentem każdego prawa?*, „Annales Canonici” 7 (2011), s. 5–17, <https://doi.org/10.15633/ac.0701>.
16. Góralczyk P., *Prawo moralne a sumienie w encyklice „Veritatis splendor”*, „Studia Theologica Varsaviensia” 32 (1994) nr 1, s. 39–48.
17. Grocholewski Z., *Refleksje na temat prawa*, tłum. K. Stopa, Kraków 2009.
18. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, 01.05.1991.
19. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, 14.09.1981.
20. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993.
21. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002.
22. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.
23. Kozerska E., *Papież Franciszek o prawie*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 15 (2016) z. 2, s. 343–356, <https://doi.org/10.15290/mhi.2016.15.02.22>.
24. Krąpiec M., *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1993.
25. Kroczyński P., *Encyklika Franciszka „Laudato si” w perspektywie prawnej*, „Studia Oecumenica” 15 (2015), s. 55–68, <https://doi.org/10.25167/so.3301>.
26. Krukowski J., *Prawo naturalne jako źródło prawa kanonicznego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 6 (1978), s. 15–26.
27. Kusiak P., *Prawa człowieka w refleksji Benedykta XVI*, „Przegląd Religioznawczy” (2016) nr 3, s. 17–25.
28. Majewski J., *Wprowadzenie do teologii dogmatycznej*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, t. 1, Warszawa 2005, s. 15–234.
29. Maryniarczyk A., *Dekalog a prawo naturalne*, „Człowiek w Kulturze” 3 (1994), s. 133–150.
30. May W., *Introduction to moral theology*, Huntington 2003.
31. Merecki J., *Spór o prawo naturalne*, Lublin 2001.
32. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: nowe spojrzenie na prawo naturalne*, tłum. R. Kiełtyka, Kraków 2010.
33. Paździor S., *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095 n. 3*, Lublin 2009.
34. *S. Thomae Aquinatis opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. 7: *Prima secundae Summae theologiae*, Romae 1892.
35. Szostek A., *Natura, rozum, wolność*, Rzym 1990.

36. Szostek A., *Prawo naturalne jako podstawa działania człowieka*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek, Lublin 2006, s. 39–54.
37. Szymik J., *Traktat o Bogu Jedynym*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, t. 3, Warszawa 2006, s. 62–74.